

Upponyi ásatások

VÉRTES LÁSZLÓ

A hazai ősemberkutatás régi adóssága volt az Uppony-tapolcsányi völgy kőfülkéinek kikutatása. A Magy. Tud. Akadémia költségén 1949 őszén módomban nyílt arra, hogy ezt az adósságot lerójam és a kikutatásra érdemes fülkék és kisebb üregek kitöltését kiásassam.

Upponytól K-re, az Uppony-tapolcsányi völgy mentén, egy diszlokációs vonalon, meredek sziklafalak emelkednek. Anyaguk szürke, rétegzett, kőületmentes mészkő, amely Schréter szerint (1) alsó karbon—devon? korú. A falu lakói az É-i sziklafalat „Kereszteskönek“, a D-it „Simakőnek“ nevezik.

Az Upponyi I. kőfülkében ásattam legelőször, amely a déli fal K-i végén nyílik, a völgy felett mintegy 80—100 m magasságban. A fülke ÉNy-ra néz. Bejárata 6.40 m széles, mélysége 6 m (1. ábra). DNY-i oldalán, a bejáratától 4 m-re kis oldalfülke nyílik. A fülkében már előttem is ástak, tudomásom szerint amatőrök. Működésüket az üreg DNY-i oldalán közel 2 m széles és 1.50 m mély árok, valamint egy 4.70 m mély gödör jelezte. A bolygatott területet az ábrán vízszintes vonalozással ábrázoltam. Ugyanesak ezeknek az ásatásoknak eredményeképpen a felszínről sok kiszórt, összetört csontot gyűjtöttem. Természetesen ez a rétegek nyomonkövetését megnehezítette.

A fülke kitöltése felülről lefelé a következő volt:

1. Humusz. (Maximum 120 m).
2. Fehéres sárga összecementezett agyag (0,75 m).
3. sötétbarna összecementezett agyag (0,75 m),
4. világosbarna mészkőtörmelékes agyag (0,70 m),
5. kávébarna, könnyen omló agyag (0,60 m),
6. sötétbarna agyag (0,10—0,20 m). Az oldalfülkében ez a réteg téglavörös, cseppköves záróréteget képez.
7. narancssárga, morzsalékony agyag (0,80 m).

A kitöltés átlagos vastagsága 4 m. Az egyes rétegeket színük, tartalmuk és keménységük folytán jól el lehetett választani egymástól. Az ásatás kapcsán a fülke K-i oldalán meghagytam egy 1 m széles tanufalat, de sajnos alig ástunk 1 m mélységig, a fülke K-i fala előrehajolt, s amint az ábrán látható, éppen az árok vonalában haladt lefelé a fenékgig.

Az egyes rétegek tartalma a következő volt:

1. Humusz. Néhány meghatározhatatlan és egy jellegzetesen bükki díszítésű neolitik eszerepen kívül ebben a rétegben csak másodlagos fekvésű fosszilis csontokat találtam, amelyek valószínűleg a 3. rétegből kerülhettek ide. Ezek: a *Cervus Elaphus* L. 2 db. agancstörredéke, 2 db. astragalusa, Mt., calcaneus, Mt. dist. törredéke, radius prox. törredéke, 2 db. phalanx II., cuboido-scaphoideum.

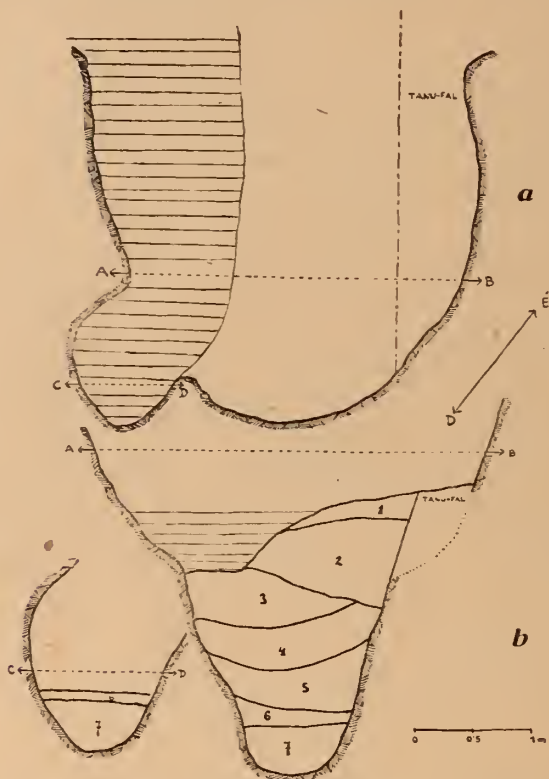
Bison priscus Boj. Calcaneus.

¹ Schréter. Uppony, Dédes és Nekézseny, továbbá Putnok vidékének földtani viszonyai. Földtani Intézet évi jelentései, 1941—42. 161—196. old.

2. A *fehères-sárga agyag* meddő volt. Mindössze két-három meghatározhatatlan csontszilánkot gyűjtöttünk belőle.

3. A *sötétbarna agyagból* a következő csontokat gyűjtöttem:

Cervus elaphus L. Az erdei szarvasnak sok maradványát találtuk itt. A felnőtt egyének csontjai alapján a szarvast három nagyságrendbe osztottuk. 4 db. phalanx I., 4 db. Mt. dist. tör. (nagy alak), 4 db. astragalus, 2 db. Me. dist. tör., calcaneus tör., tibia sin. dist. tör. (nagy alak), 8 db.

1. ábra. „a” alaprajz, „b” keresztmetszet A—B és C—D vonal mentén. 1. humusz, 2. fehères-sárga, összecementezett agyag, 3. sötétbarna összecementezett agyag, 4. világosbarna mészkőtörmelékes agyag, 5. kávébarna, könnyen omló agyag, 6. sötétbarna agyag (oldalfülkében téglavörös, cseppköves záróréteg), 7. narancssárga, morzsalékony agyag. A vízszintesen vonalozott részek a régebbi ásásokat jelzik.

homlokcsap, 12 db. agancstörredék, 3 db. femur tör., 2 db. humerus tör., tibia sin. dist. tör., 2 db. phalanx II. (nagy alak), radius dext. dist. tör., mandib. tör. tejfoggal, M¹ dext., 2 db. phalanx III., M₂ sin., 3 db. meghatározhatatlan fogtörredék, maxilla tör. P¹-M¹-gyel dext., M₁ sin., M₁ dist. és prox. tör., cuboido-scaphoideum, femur dext. dist. tör. (nagy alak) és 2 db. femur dext. dist. tör.

Rupicapra rupicapra L., seu *Capra*. Zergéhez, vagy kecskéhez tartozik egy fiatal állat Me. töredéke és 2 db. phalanx I.-e.

Capreolus caprea L. maradványa, egy igen erős radius sin. dist. töredéke.

Megaceros sp? Leginkább így határozhattuk meg az itt talált atlas-töredéket.

Ursus sp. A megszokott würm-kori barlangi medvénél karesőbb és kisebb 3 db. phalanx I. és egy phalanx III.

Felis sp. Ugyancsak jóval kisebb a barlangi oroszlán csontjainál az itteni oroszlán phalanx II.-je és femur prox. töredéke.

Canis Lupus L. A jégkori farkast egy maxilla töredék képviseli a megszokott méretű P^3 -mal.

Bison priscus B o j. Mandib tör., atlas, tibia dext. dist. tör., phalanx II., cuboido-scaphoideum, humerus dist. tör., Mc. prox. tör., 2 db. vertebra tör., humerus sin. prox. tör., 2 db. phalanx I., pelvis tör., Mc. dist. tör. és egy M^1 vagy M^2 töredéke sorolható a nagytestű jégkori alakkal megegyező bölényhez.

4. A világosbarna agyag sokhelyütt átmenettel beleolvadt a 3. rétegbe. Látszólag csak abban különbözik tőle, hogy kevésbé cementezte össze a cseppkő. Faunája a következő:

Capra, seu *Ovis*. Mindkét faj megszokott würmkori képviselőinél nagyobb termetű, de feltétlen keeske-jelleget mutató állat egy csomóba tartott csontjai: radius dext. dist. tör., radius sin. dist. tör., Mt. dext. prox., Mt. sin. prox., Mt. dist. tör., pelvis tör., M^2 , calcaneus, astragalus és 2 db. femur tör.

Bison priscus B o j. Az előző réteg bölényével megegyezik az itt talált tibia dext. dist. tör., phalanx I., epistropheus tör., 2 db. astragalus, hamatum és egy radius sin. töredéke.

Bison, seu *Bos*. phalanx III.

Felis sp. A kisméretű oroszlán maradványait nagyobb számban találtuk ebben a rétegben: femur sin. prox. tör., scapula tör., femur dext. prox. tör., ulna dext. dist. tör., radius dext. tör., maxilla dext. tör. a C-vel és P^1 , P^2 -vel. Mc. V. dext. és phalanx II.

Ursus sp. Epistropheus tör., patella, radius sin. prox. tör., femur prox. tör., phalanx II., Mc. III. sin. és Mc. II. sin. képviselik a 4. rétegben a kistermetű medvét.

Cervus elaphus L. Az erdei szarvasnak ebben a rétegben a következő csontjait találtuk: phalanx I., femur sin. prox. tör., 2 db. agancstöredék, pelvis tör. és tibia dext. tör.

Lepus sp. Közelebről meghatározhatatlan nyúl maradványa az itt talált radius tör.

5. A világoskávébarna agyag homokos, morzsolékony. Lapos, könnyen vágható, mállott mészkődarabokat tartalmaz, szemben az eddigi rétegek kemény, szürke mészköveivel. Ősmaradványok ebben a rétegben nem voltak.

6. A sötétbarna agyagnak az oldalfülkében meddő, téglavörös, cseppkőes záróréteg felelt meg. A főjáratban ebből a következő ősmaradványokat gyűjtöttük:

Cervus elaphus L. radius dext. tör., ulna dext. tör., epistropheus tör., scapula tör., vertebra tör., phalanx III. és humerus sin. dist. tör.

Felis sp. A kisalakú oroszlánnak ebben a rétegben egy astragalusa és egy farokesigolyája volt.

7. Narancessárga, helyenkint barnacsíkos, könnyen esákányozható agyag, amely a főjáratban a következő maradványokat tartalmazta:

Ursus sp. Mc I. dext. és Mc II. sin.

A 7. rétegből az oldalgödörben mindenekelőtt egy *in situ* szarvascsontváz került elő, amelyet azonban az előttem ásatók megbolygattak, összetörték és egy részét valószínűleg el is vitték. Ásatásunknak ez lett volna talán a legértékesebb darabja. A szarvas csontváza mellett egy

meghatározhatatlan *teknősbéka* hát- és haspáncéljának néhány töredékét találtam. A rétegből előkerültek még:

Ursus sp. Ugyanaz a kistermetű medve, mint eddig: radius dext., radius sin. dist. tör., calcaneus sin., Mt. II., astragalus dext., phalanx II., caninus és Mc. III. dext.

Felis sp. Az eddigi kisalakú oroslánhoz ebben a rétegben egy közepes nagyságú állat csontjai is járultak, amely azonban még mindig nem éri el a würm hatalmas oroslánjának méreteit. A két méretet egybevéve a következő maradványokat sorolhatom fel: Mt. III. dext., mandibula sin. tör. P_4 — M_1 -gyel, radius sin. prox. tör., Mt. V. sin., Mc. II. sin., Mt. V. dext., metapodium tör., C sup. dext. és radius dext. prox. tör.

Felis sp. (nagy alak). Az előbb felsorolt oroslánmaradványok mellett ugyancsak ebben a rétegben találtuk a következő csontokat, amelyek kétségtelenül egy harmadik nagyságrendbe tartozó — majdnem a würm oroslánéval egyenlő nagyságú — oroslán maradványai: Mt. II. dext. tör. és Mt II. sin. töredéke.

Az előttem ásatók árkanak törmelékanyagából és omladékából gyűjtöttem néhány csontot, amelyek valószínűleg a 6. és 7. rétegből származnak, de lehet közöttük a 3., vagy a 4. rétegből való maradvány is. Ezek a következők:

Felis sp.: (kis alak) metapodium tör.

Ursus sp.: tibia dext. prox. tör.,

Cervus elaphus?: 2 db. astragalus.

Cervus elaphus L. (kis alak): Mt.

Rangifer tarandus?: aganestöredék, és

Bison priscus Boj.: tibia sin. dist. tör.

A köfülkében talált ősmaradványokat fajok szerint összegeztem és rétegek szerint megállapítottam százalékarányukat. Ebből táblázatot készítettem, különös tekintettel azokra a rétegekre, ahol bővebb fauna van. Így a következőket kaptam:

F a j	3. réteg %	4. réteg %	7. réteg %	Vegyes %
<i>Ursus</i> sp.	47	171	435	125
<i>Felis</i> sp.	24	195	478	25
<i>Canis lupus</i> L.	12	—	—	—
<i>Cervus elaphus</i> L.	682	146	87	375
<i>Bison priscus</i> (?)	176	195	—	125
<i>Megaceros</i> sp. (?)	12	—	—	—
<i>Rupicapra</i> seu <i>Capra</i>	35	—	—	—
<i>Capreolus caprea</i> L.	12	—	—	—
<i>Ovis</i> sp.	—	268	—	—
<i>Lepus</i> sp.	—	25	—	—
<i>Rangifer tarandus</i> ?	—	—	—	125
<i>Emys</i> ? <i>Testudo</i> ?	—	—	van	—

Az összeállításból kitűnik, hogy a 4—7. rétegek jellege közös. Jellemzi őket a viszonylag sok oroslán és medve, s ezek kistermetűek. A szarvast több nagyságrendbe oszthatjuk. A rétegesoport helyzetét a teknősbéka dönti el: nem würm, de még csak nem is a riss-würm interglaciális végé-

ról való, mint a subalyuki alsó rétegesoport állattársasága (2), hanem ennél is idősebb.

A 3. rétegben az oroszlán és medve háttérbeszorul a szarvas és bölény mögött, de ezen túl a réteg jellege nem mutat eltérést a 4—7. réteg faunájától.

Összevetve: Az interglaciális jelző teknősön kívül legjobban az oroszlán tűnik fel. Ilyen nagyságú oroszlán szerepel Süttő preglaciális faunájában is (3). **K o r m o s:** Felis leo L.-nek határozza meg. Megeulítendő a kistermetű medve, az őz és a szarvasok magas százalékaránya. Ezek szerint faunánkat Süttőnél idősebbnek, de a Süttő előtti interglaciális faunájánál, tehát Gombaszögnél — ahol a fauna tekintélyes része hangsúlyozottan régebbi szabású (4) — fiatalabbnak kell vennünk: feltehetőleg tehát a riss-würm interglaciális elejére kell helyeznünk. A paleobiológiai feldolgozást, amelynek alapján közelebbi időrendi besorolás lehetséges lesz, **K r e t z o i** vállalta magára.

Itt tehát csak annyit, hogy az **Upponyi I. kőfülkében** az ember előfordulása és régészeti leletek — az eddigi hazai analógiák alapján — nem is voltak várhatók.

Az **Upponyi II. kőfülke** ugyanesak a D-i falban fekszik az előbbtől Ny felé, az országút felett mintegy 50 m magasságban. A fülke bejárata É felé néz 5,50 m széles, mélysége 3,75 m. Árkunkat a fülke keleti oldalában ástuk, vízszintesen, a lejtőről kiindulva. (2. ábra. A kiásott rész az „a” alaprajzon, szaggatott vonaltól K-re.)

Felülről lefelé a következő rétegeket harántoltuk:

1. barnás-szürke, gyökérszövedékes humusz (1—1,70 m),
2. szürke humusz (0,20—0,80 m),
3. fekete, köves humusz (0,80—1,50 m),
4. sárga agyag (1 m), és
5. szürke, köves agyag.

Leleteket csak a 2. és a 4. rétegekben találtunk.

A 2. réteg leletei a következők: Korongolt (középkori) és díszítetlen óskori — valószínűleg bronzkori — cserepek, faszén szemek és egy égetett-agyag tűzikutya. Ugyanitt találtuk az őz, vadmacska és szarvasmarha recens csontjait, valamint számos édesvízi kagyló töredékét (5). Ezeket nyilván a völgyben folyó patakból gyűjtötte a történelemelőtti idők embere, ahol ma már — tudtommal — ez a faj nem él.

A *sárga agyagból* — sajnos fauna nélkül — két *szarúkö-pengét* ástunk ki. Mindkettő mikrolit penge, méretük: 21,5×8,4×2,6 mm és 26,8×10,4×3,6 mm. Az előbbi trapézkeresztmetszetű, épszélű penge, az utóbbi kissé hajlott, háromszögkeresztmetszetű, szélei épek, de mindkét végén leütötték és finoman retusálták.

Sajnos, fauna nélkül ez a két pattintott kőszerszám meghatározhatatlan. Megközelítőleg a magdalenien legvégére helyezhetjük őket típusuk és erős patinájuk alapján.

Az **Upponyi sziklaüreg** a völgy É-i oldalában nyílik, háromszögű bejárata DK felé néz. Az üreg 24 m hosszú. Átlag 1 m széles folyosóval kezdődik, majd 5 méter után kitér, s mennyezete is magasabb (4—4,5 m) lesz. 20 m után újból összeszűkül és a padlózat 1,30 m magas küszöböt

(2) Mottl: Fauna der Subalyuk-Höhle. Geol. Hung. Fasc. 14. pars V. 229 old.

(3) Kormos: A süttöi forrásmészkö komplexus faunája. Állattani Közl. 1925. évf. XII. köt. 3—4. füz. 159. old.

(4) Kretzoi: Die Raubtiere von Gombaszög. Annales Mus. Nat. Hung. Pars paleontologica, XXXI. köt. 88. old. 1937—38.

(5) A nemrégiben elhunyt Rotarides a kagylókat *Unio crassus bosnensis*, forma *ondavensis*-nek határozta meg.

képez, mely felett 40×80 cm-es átbúó van. Ez egy 2×2 m-es kis fülkébe vezet és egy járhatatlanul keskeny hasadékkal befejeződik.

A bejárati résztől kezdve próbaárkot húztunk az üreg hossz tengelye irányában. A kitöltés alig 20—50 cm vastag, és egy-két mélyedést kivéve, melynek fenekén sárga agyag feküdt, fenéig humusz volt.

A humusz faunája: *Martes martes* L.

Erinaceus europaeus L.

Sus scrofa L.

meghatározhatatlan denevér- és madár-csontok.

A sárga agyagban egy zerge fosszilis sarokesontját találtam.

2. ábra. Az Upponyi II. kőfülke. „a“ alaprajz, „b“ metszet az A—B vonal mentén.
1. barnás-szürke, gyökérszővedékes humusz, 2. szürke humusz, 3. fekete humusz,
4. sárga agyag és 5. szürke, kőves agyag.

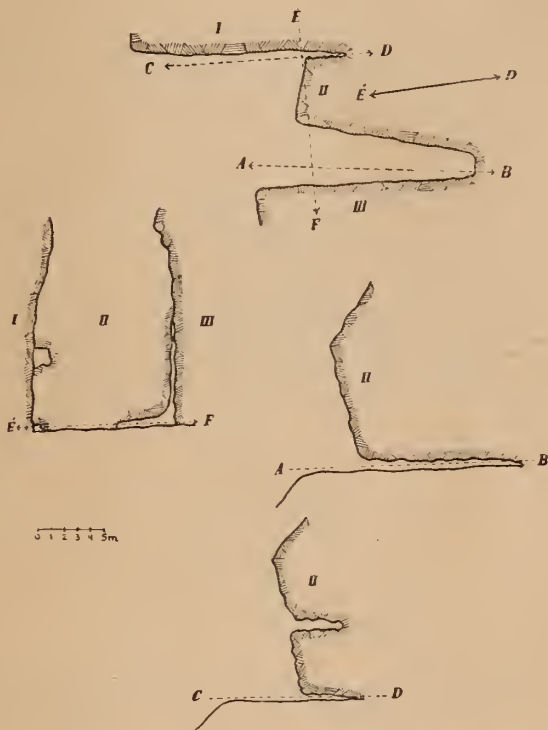
Az Upponyi I. sziklaeresz a déli oldalon van az I-es és II-es kőfülke között, az út felett mintegy 50 m magasan. A falu lakói „Alsó polc“-nak nevezik, s a felette lévő kisebb sziklaereszt „Felső polc“-nak. Valóban olyanok, mint egy-egy hatalmas sziklapolc. (3. ábra.)

A sziklaeresz megközelítése nehéz; felfelé egy közethasadék mentén nehéz sziklamászással, lefelé kötélen lehetséges. Az „abri“ két, majdnem függőleges — a rétegdőlés mentén képződött — sziklafal (I. és III.) közötti tér, amit hátul ugyancsak függőleges, sőt előredülő sziklafal (II.) határol. Az így kialakult tér Ny-i sarkában 16 m hosszú, alacsony folyosó képződött, K-i részén pedig egymás felett két jelentéktelen üreg. A próbaásást az alacsony folyosóban végeztem, ahol 2 m széles, 3,50 m hosszú árkot

húztunk az üreg hossz tengelye irányában. A vályúalakú sziklafenekre 0,60 m vastag humuszréteg, s alatta 0,50 m sárga agyagréteg települt.

A humusz a *Capreolus caprea* L., *Cervus elaphus* L., *Rupicapra rupicapra* L., *Orvis*, seu *Capra* és a *Lepus europaeus* Pall. csontjait tartalmazza. Ezenkívül találtunk még benne nagy bronzkori urnadarabokat és későbbi, korrongolt edénycserepeket, valamint egy nagyon szép csont nyílhegyet. Keresztmetszete nagyjából négyszögletes, inkább faragott, mint csiszolt. Alján a hossz tengely irányában 10 mm mély, 35 mm átmérőjű, kör alakú furat szolgál a nyélbeerősítésre.

A sárga agyagból mindössze egy csont: a bölény jól fosszilizálódott cuboido-scaploiduma került elő.

3. ábra. Upponyi I. sziklaeresz. Felül az alaprajz, alatta a metszetek. A II. a déli hátfal, az I. és III. a K-i és Ny-i oldalfalak.

Az Upponyi II. sziklaereszt kutattuk át legvégül. Ez szintén a déli oldalon van, a Ny-i nagy sziklafal tövében, egy vízmosás legfelső részén kb. 70 m magasan. Az előredülő sziklafal alján kis ereszt képződött, amelyből még egy 2 m széles, 1,50 m magas és 2 m mély, É. felé néző üreg is nyílik. Az üregnek nincs kitöltése.

A kutatóárkot az üreg bejárata elé, kissé Ny-i irányba ástuk 2×2 m nagyságban. A gödörben csak humusz volt, 0,60 m vastagságban. Belőle a következő állatok csontjait gyűjtöttük:

Lynx lynx L., *Erinaceus europaeus* L., *Cricetus cricetus* L., *Rupicapra rupicapra* L., *Lepus europaeus* Pall., *Felis silvestris* L., *Vulpes vulpes* L., *Cervus elaphus* L., *Sus scrofa* L., *Canis lupus* L. és néhány meghatározhatatlan madárcsont.

Ezek közül csupán a farkaslelet érdemel figyelmet, egy *M.*, amelynek mérete $32,3 \times 12,8$ mm, tehát jóval túlhaladja a megszokott európai farkas méretét (6).

Régészeti lelet innen nem került elő.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy az I. kőfülke kivételével, ahol würm-előtti kitöltést találtunk, a többi lelőhelyek kitöltése legfeljebb a würm végéről való, s ezen túl is úgy tűnik, csak elenyésző maradékát képezi a rég elpusztult, nagyobb mennyiségű kitöltésnek. Ennek oka az egész sziklafal labilitásában keresendő, továbbá abban a körülményben, hogy a fülkék kisterjedelműek és közvetlen alattuk a — helyenkint függőlegesen letörő — lejtő, tehát kifagyásnak, talajfolyásnak, omlásnak, stb. erősen ki voltak téve. Az I. kőfülke jól megtartott kitöltése viszont annak köszönheti fennmaradását, hogy felsőbb rétegeit (2-est és 3-ast) összecementezte a meszes víz, s a kemény, szinte sziklává összeállott anyag már nem pusztult le olyan könnyen. A feltételezhetőleg reátelepült würm-kitöltésnek viszont ma már semmi nyoma.

Раскопки пещер в Уппонь-е, в 1949 году.

Ласло Вергеш:

Из пещеры I. в Аппонь-е были выкопаны остатки животных предвюрмской „горячей“ лесной фауны. В нижних пластах найдены были остатки, преимущественно медведя и льва, в верхних же пластах оказались остатки оленя и зубра. В глыбах пещер I, II, III, в Уппонь-е раскопки раскрыли остатки животных аллувиум и некоторые реликвии древности. В нижних глинистых пластах каменной пещеры I. было найдено несколько предметов палеолита и остатки костей плейстоцена.

(6) Miller (Catalogue of the Mammals of Western Europe, etc. London, 1912, p. 317.) az európai farkas tépófogának méreteit $27,4 \times 11$ mm-től $30,6 \times 12,2$ mm-ig terjedőnek adja meg.